

FIGYELŐ

Történelmi szakbibliográfia és levéltári forrásanyag.* A bibliográfia történeti fejlődését a XVI. századtól felvázolva másutt¹ már utaltunk arra, hogy az mindenkor a társadalmi fejlődés során előállt feltételektől és szükségletektől függött. Lényegében ezek határozták meg a bibliográfia különböző műfajainak kialakulását, újak születését is. A polgári korszak teremtette meg a nemzeti bibliográfiát és rendszerint a retrospektív nemzeti történelmi szakbibliográfia lajstromozó fajtáját is. Ezek ma is hasznos, szükséges segédeszközök, használjuk és fejlesztjük őket, mint akár a XIX. század létrehozta vasutat, bár azóta új, igényesebb eszközöket is teremtett a fejlődés.

A magyar bibliográfia jellemző késéssel követte a fejlődés általános irányát. A francia, cseh és lengyel történelmi szakbibliográfia már régen készen állt, a német DAHLMANN – WAITZ-féle munkának már 8. kiadása látott napvilágot, amikor nálunk 1913-ban először vetették fel hivatalosan a magyar történelmi szakbibliográfia gondolatát – akkor is hiába. Megvalósítására négy évtized és egy történelmi sorsforduló után, olyan új fejlődési feltételek közt került ténylegesen a sor, amelyek immár a XIX. század hiányainak pótlásán túlmenően minőségileg új, magasabb követelményeket támasztottak a bibliográfiával szemben is.

Az elért eredmény nem lebecsülendő: történelmi szakbibliográfiai eszközeink immár 1867-ig kronológiailag összefüggő, folyamatos rendszerben tájékoztatják a kutatót a magyar történetről. SZENTMIHÁLYI Jánosnak az 1961-i gödöllői bibliográfiai konferenciára készült kitűnő referátuma² azonban kissé talán mégis túlozza eredményeinket. „A munka zömét már elvégezték” – írja. „Hátra van még a

legújabbkori magyar történelem forrásainak és irodalmának feltárása”.

Ez kétségkívül hátra van. De csak ez? Azt hiszem, helyénvaló, ha éppen az 1825-ig terjedő szakbibliográfia szerzője az, aki az elismerés önelégült tudomásulvétele helyett az eddig elvégzett munka után is fennmaradt hiányosságokra, teendőkre és egyúttal a tudományos kutatás folyton növekvő, új követelményeire hívja fel a figyelmet.

Kronológiailag összefüggő láncot alkotó történelmi szakbibliográfiáink ugyanis, hogy ezen kezdjük, még korántsem alkotnak egységes rendszert. Az 1825 előtti rész tartalmi, kritikai feltárást nyújt (főleg a XVIII. századi fejezetekben), viszont terjedelmi korlátai miatt annak idején igen sok részletanyagot ki kellett hagyni belőle (főleg az I. kötetből). Az 1825 utáni, másik vállalkozás viszont sokkal teljesebb anyagot tárt fel ugyan (ha nem is maradéktalanul teljeset), de megmaradt a lajstromozó bibliográfia szintjén.

Márpedig ma már történettudományunk sem elégedhetik meg többé XIX. századi vagy még régebbi típusú vagy éppen csonkán maradt segédeszközökkel, hanem olyan új, sokoldalú, modern tudományos-technikai felszerelésre van szükség, amely a szétszórt részlet-információkat lehetőleg összesítve minél könnyebben igazítja el a kutatót egy-egy kérdés anyagában. Olyanra, amely készen, korszerű apparátussal adja a történész kezébe mindazt, amit egyéni utánjárással és vesződséggel csak tömérdek idő- és energia-vesztés árán szedhetne össze, vagy még annak árán sem. Ez a korszerű felszerelés magában foglalja a különböző szintű és féleségű bibliográfiai segédeszközök (lajstromozó bibliográfiák, repertóriumok stb.) egész összefüggő rendszerét, amelyet betetőz egy olyan történelmi szakbibliográfia, amely a magyar történelem nyomtatott forrásait és irodalmát nemcsak tartalmilag és kritikailag tárja fel, hanem a kéziratossá (levéltári) anyaghoz való viszonyában is.

* A gödöllői Országos Bibliográfiai Munkaértekezleten elhangzott és a benne reflejő nyitott kérdések miatt vitára bocsátott hozzászólás.

¹ Bevezetés a magyar történelem forrásai és irodalmába. 3. köt. Bp. 1958. 7. sk.

² Ld. folyóiratunk jelen számában 148–170. l.

Hogy a címek pusztá lajstromozásán túlmenően tartalmi-kritikai feltárára is szükség van, az ma már nem szorul részletes bizonyításra. Egyébként maga a szakrendbe sorolás is feltételez már bizonyos tartalmi munkát, csak nem oly magas szinten. Így azután az egyébként igen jó, marxista igényű szakrenddel bíró, 1825—1867 közti bibliográfia használója megtudja például, hogy Wilhelm ALTER könyvet írt a magyar szabadságharc külpolitikájáról, de azt már nem tudja meg, hogy e könyv tele van hamis utalásokkal nem létező levéltári anyagra, és azt sem tudja meg, hogy ezt ANGYAL Dávid (részben SPROXTON eredményei alapján) megírta egy cikkben, — mely utóbbi szintén szerepel egyébként a bibliográfiában, de általános címének megfelelően egészen másutt. Tovább mehetünk: a teljességre törekvés bizonyos szinten túl nem is vihető másként, minthogy a pusztán lajstromozó szakbibliográfia szükségképpen átsap a tartalmi feltárási műfajába, amikor már olyan ismereteket használ fel és ad tovább, amelyek tartalmi feltárási nélkül el sem képzelhetők. Az 1825—1867 közötti bibliográfia például az 1859-i francia—osztrák háborúval kapcsolatos magyar vonatkozású irodalmat szépen felsorolja. De ebben a kutató bizony hiába keresné a Magyarország kérdését közelről érintő francia—orosz diplomáciai tárgyalások fontos anyagát, mert az ezt ismertető szöveget, francia és angol írások már címüknél fogva eleve kiestek a bibliográfia gyűjtéséből. E határon túlmenni, tehát újabb, ilyen cimanyaggal növelni a meglévőt, már csak a tartalmi feltárási eszközével lehetséges. És szükséges is.

A kutató igénye azonban sajnos itt sem áll meg. S bizonyos szinten túl a tartalmi-kritikai feltárási műfaja is szükségképpen egy további, magasabb műfajba csap át, amely a nyomtatott anyagot immár nem önmagában, hanem a kéziratos, levéltári anyaggal való viszonyában nézi. Nem kell azt hinnünk, hogy ez valami soha nem látott, meg nem oldható újdonság. Így már *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* c. munkám II. kötetében is egy-két ponton kikerülhetetlenül figyelembe kellett vennem az egykorú nyomtatott anyaggal együtt a kéziratos, levéltári anyagot is. Az 1791-i országos bizottságok javaslat-anyagának egy része annak idején nyomtatásban is napvilágot látott, más része nem, sőt vannak bizonytalan esetek s olyanok is, midőn egykorú nyomtatvány csak mint levéltári dokumentum maradt ránk. Aligha köszönte volna meg a kutató, ha merev formális szempontok alkalmazásával ezt az összefüggő anyagot szétvagdaltam volna, és egy részét elhallgat-

tam volna előle. Különbözen hasonló módszer láthatunk már KOVACHICH Márton Györgynél, aki a hazai forrásbibliográfia egyik úttörő vállalkozásában (*Series chronologica diariorum*, 1798) a kéziratos szövegeket is felsorolta a nyomtatottakkal együtt. TAGÁNYI Károly sem habozott a *Közgazdasági Lexikon* főbb gazdaságtörténeti címszavai után levéltári anyagot ismertetni ott, olyan helyen, ahol általában véve az irodalmat szokták megadni.

Nem a kialakult műfajok felborításáról van szó. Vannak és maradnak külön lajstromozó munkák, repertóriumok, mint ahogy vannak a másik oldalon kézirattári katalógusok és — az utolsó évtized eredményeként — levéltári alapeleltárak is. Ez utóbbiak, mint ismeretes, az anyagról eredet, *proveniencia* szerint, raktári, felállítási rendjében közölnek bizonyos tájékoztatást. Ezekre mind szükség volt és van a különböző könyvtári segédeszközök és levéltári segédletek hierarchiájában. A történeoszt azonban, és itt az ő igénye dönt, nem a *proveniencia* és nem a raktári rend érdeklí elsősorban (bár bizonyos fokok az is), hanem a *pertinencia*, az irrott források tartalmi, tematikai hovatartozása. Pontosabban szólva az, hogy a történeti fejlődés ilyen vagy olyan problémájához hol, milyen levéltárban, ott is milyen fondban, állagban, sorozatban minő anyagot találhat. Az természetesen, hogy az egész hazai levéltári anyagról (akár csak annak feudális kori részéről) teljes, részletes tartalmi segédlet készüljön, hosszú évtizedek ma még beláthatatlan feladata volna. De az már most is, addig is elképzelhető, hogy meglévő és e célból külön is bővíthető ismereteinket beledolgozzuk a tartalmi-kritikai történelmi szakbibliográfiának (pontosabban: egyelőre a XVIII. századig terjedő résznek) egy új, az előző kiadásnál már a nyomtatott anyagot is bővebben tartalmazó változatába. Ez a tervezett, új változat végre a fejlődés, a történeti témák rendjében és *együtt* mondaná el mindazt, amit egy-egy kérdés anyagáról ma mondani tud, világosan utalva saját korlátaira is, amelyeken túl nem mehetett.

Nézetünk szerint ez az *együtt* való feltárási a kutatást jobban, eredményesebben, nagyobb hatásokon segíti elő, mintha külön tematikai segédeszközök ismertetnék egymással párhuzamosan, hasonló felépítésben, a nyomtatott és a levéltári anyagot. A nyomtatott mű olyan felméréséhez, amely a tartalmi-kritikai szakbibliográfiától kétségkívül megkövetelhető, annak meghatározása is hozzátartozik, hogy használt-e kéziratos, levéltári forrásanyagot, hol, milyen mértékben, sőt az is, hogy mit hagyott felhasználatlanul. Mint a jég-

hegy látható és víz alatti, láthatatlan, nagyobb része: a két anyag, bár más, változó arányokban, összetartozik. Kétségtelen, hogy a nyomtatott irodalmat is csak a forrásanyaghoz való viszonyában lehet kielégítően mérlegelni.

A szembesítés e feladatának tényleges elvégzése természet szerint egy sor konkrét módszertani probléma megoldását igényli. Hogyan szedjük össze a szembesítendő kézirat forrásokról szóló adatokat? Mi lehet az archivális anyag feltárása során olyan tematikai tétel, amely külön regisztrálást igényel? Hol és miként illesztjük bele a történelmi szakkibibliográfia szerkezetébe az újonnan érkező archivális adatokat? És még folytathatnánk a kérdéseket, amelyek mindegyikére ma még aligha tudnánk végleges választ adni. Az út azonban, amelyen haladva e válaszhoz elérkezhetünk, most is éppúgy világosan adva van, mint egykor a történelmi-kritikai szakkibibliográfia esetében: munkához fogni azokon a területeken, ahol a teendők módszertanilag már teljesen meghatározhatók, és közben kísérleti eljárások segítségével, tehát minden elképzelést gyakorlatilag ellenőrizve sorban végigmenni a megoldandó kérdéseken. Olyan próbafeltárások segítségével, aminek az elmúlt év folyamán a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztályának támogatásával több, részben budapesti, részben vidéki, helyi levéltár feudális kori anyagában végezhettem. Eljárásom minden esetben az volt, hogy előbb feldolgoztam mindazon tájékoztatást, mely kéziratok alaplettárak stb. formájában a szóban forgó levéltár anyagáról írásban hozzáférhető volt, majd a bizonytalan kérdéseket a helyszínen igyekeztem tisztázni, és ugyanakkor egyes jellemző pontokon magát az iratanyagot minél sokoldalúbban átvizsgálva annak konkrét tartalmáról bővebb tájékoztatást szerezni.

Mindebből annyi máris kiderült, hogy az archivális anyag egyes „tétélei” éppúgy változó nagyságrendűek, mint a nyomtatott anyag tétélei. A SZILÁGYI Sándor-féle *Magyar nemzet története* mint egyedi tétel szerepel az általános részben, egyes kötetekben is, külön tételként, egyes nagyobb fejezetek élén, sőt szerepelhet egyes szövegrészeiben is, ha valahol főbb, vitás problémáról van szó. Ugyanígy az archivális anyag nagy, összefoglaló, századokon átmenő tétélei (Országos Levéltár, megyei, városi, bizonyos családi levéltárak stb.) szintén a munka elejére, az általános részbe kerülnek (ahol eddig is felsoroltuk a nyomtatott levéltárismertéseket). Levéltári rendünk ma fondokból épül fel, vagyis egy-egy iratképző szerv (hivatal, hatóság,

intézmény stb.) anyagából. A főbb feudális kori fondképző szervek, hatóságok, intézmények eddig is szerepeltek a hivatal-történeti stb. irodalom ismertetése kapcsán a szakkibibliográfia megfelelő helyén: most melléjük kerül iratanyaguk felépítésének rövid ismertetése is. Ilyen nevezetes fondképző intézmény volt 1723 után a helytartótanács, amelynek iratanyagáról inimmár részletes, nyomtatott tájékoztatóval rendelkezünk, s ez utóbbi amúgyis feltárást igényelne a bibliográfustól. Nyilvánvaló, hogy a helytartótanács megalakulásával kapcsolatban említett hivatal-történeti irodalommal együtt az annak bázisát képező iratanyag struktúrájáról is szólnunk kell, a további fejezetekben szükség esetén visszatérve mind a hivatal, mind az iratanyag struktúrájának változásaira. A helytartótanács azonban több osztályra, departamentumra oszlott. A Departamentum oeconomiae publicae vagy commerciale iratsorozatait nyilvánvalóan külön meg kell említenünk a gazdasági életet tárgyaló fejezetrészek irodalmával kapcsolatban, hiszen az ott említett irodalomnak amúgyis használnia kellett (vagy kellett volna) e forrásanyagot. De nem tekinthetünk el nagyobb iratsorozatok egyes, fontosabb egyedi dokumentumainak, aktáinak külön megemlítésétől sem. Ki sem térve itt az alapvető gazdasági-társadalmi adatokat tartalmazó összeírások külön problémájára (a Levéltári Osztály ezekről országszerte külön katalógust készített), hadd említem meg például azt, hogy a Pest megyei Levéltár 1783 előtti *Miscellanea politica* elnevezésű sorozatát tartalmilag végig átvizsgálva jó néhány egyedi tételt (egy ügyben, egy cím alatt összefogott egy vagy több iratot) jegyeztem fel, mint olyat, amely a szakkibibliográfiába is külön tételként kerülhet majd be a megfelelő problémákhoz. Ilyenek voltak a paraszt-vármegye legrégibb utasításai, a HALÁPY-féle nagykőrösi mozgalom peres anyaga a XVIII. századból, a tétényi „tumultus” vizsgálati anyaga 1766-ból stb. Más ilyenfélék a vidéki levéltárakból is bőven összegyűltek.

Tisztában vagyok azzal, hogy az ilyen többé-kevésbé gyakorlati jellegű módszertani kérdéseken túlmenően a bibliográfiákról eddig kialakított elméleti elképzeléseinkkel kapcsolatos kérdéseket is érinti az, amit itt röviden felvázoltam. Úgy gondolom azonban, hogy ezeket az elméleti elképzeléseket állandóan fejlesztenünk kell a társadalmi szükségletek szerint. A bibliográfia nem öncél, és a róla szóló elméleti elképzeléseknek a gyakorlat próbakövéit is ki kell állniuk, ha nem akarnak a társadalom fejlődésétől elmaradni és légüres térbe

zárkózni. Megszabadultunk már (többé-kevésbé) olyan merev, formalisztikus nézetektől, hogy más a szaktörténet és más a bibliográfus, az utóbbi csak címeírásra szorítkozhatik, nem bírálhat, nem szólhat bele a vitákba. Megszabadultunk olyan formális szempontoktól is, mint hogy pl. szakbibliográfiában külön soroljuk fel, tartalmi összetartozásra való tekintet nélkül, az önálló műveket és a folyóiratcikkeket. Úgy gondolom, ideje lenne megszabadulnunk attól az előítéllettől is, hogy nem helyes együtt hoznunk a nyomtatott anyag és az archivális anyag egymással szembeállított ismertetését. A megoldás szükséges volta nem is vitás, legfeljebb műfaja az. A történelmi szakbibliográfia fogalmát szűkebben értve már „bevezetés” (a jelenlegi *Bevezetés* is az), tágabban értve (s mi inkább erre hajlunk) a szakbibliográfia egy speciális, magasabb szintű válfajának tekinthető.

KOSÁRY DOMOKOS

Hungarica és könyvtártudományi irodalom Lenin magánkönyvtárában. A moszkvai Össz-szövetségi Könyvkamara a Szovjetunió Központi Bizottsága mellett működő Marxizmus-Leninizmus Intézet közreműködésével 1961-ben megjelentette Lenin magánkönyvtár-katalógusát. (*Biblioteka V. I. Lenina v Kremle*. Moszkva, 1961, Izd. Vszjeszjoznoj Kniznoj Palatü).

A 763 lapot kitevő, gazdagon illusztrált katalógus (21 tábla, 134 szövegközi illusztráció) értékes forrásanyagul szolgál a Kommunista Párt és a szovjet állam megalapítója életének és munkásságának tanulmányozásához. 8400 kiadvány (könyv, periodika és egyéb) vette körül LENINT életművének segédesszközeként a világirodalom széles skálájának egész területéről. LENIN alaposan ki is használta a gazdag anyagot, mert minden irodalmi alkotását gondos és elmélyült tanulmány előzte meg. Így pl. a *Kapitalizmus fejlődése Oroszországban* c. művéhez 600 különböző nyomtatott kiadványt használt fel.

A katalógus 30 lapra terjedő előszava számos, a könyvek eredetére és LENIN kedvenc olvasmányaira vonatkozó érdekes részlettel ismertet meg bennünket. Többek között idézi világhírű szocialista és haladó világnézetű személyiségek dedikációjának szövegét a LENINnek tiszteletpéldányként ajándékozott műveikben. Közöttük szerepelnek Klara ZETKIN, Martin ANDERSEN-NEXÖ, Henri BARBUSSE, Bernard SHAW stb.

A katalógus kimerítő elemzésének feladata az arra hivatottakra vár, de már futólagos betekintésre is találni benne sok

elgondolkoztató érdekességet — még a magyar könyvtárosok számára is. Az alábbiakban ilyen érdekességekkel kívánunk éppen foglalkozni.

Vannak-e magyar vonatkozású kiadványok LENIN könyvtárában, és érdekelt-e LENINT a könyvtártudományi irodalom? Meglepően pozitív választ ad e kérdésekre a katalógus. Külön fejezetben sorolja fel a *külföldön idegen nyelveken* megjelent kiadványokat, s ezek felett tartottunk szemlét, hogy választ kapjunk a felvetett kérdésre. A *Szovjetunióban megjelent kiadványok* szakcsoportonként vannak nyilván tartva és így az azokban való eligazodás behatóbb tanulmányozást igényel. Első tekintetre úgy látszik, hogy a magyar származású szerzők közül LENIN életében csupán VARGA Jenőtől, a világhírű közgazdásztól jelentek meg művek magában a Szovjetunióban.

Magyar nyelvű kiadvány LENIN könyvtárában csupán egy van. Ennek címe: *Miért kell az általános egyenlő és titkos választójog?* Budapest, é. n. Általános egyenlő titkos választójog szövetsége. 32 l.

Magyar származású szerzők és az általuk írt művek az alábbiak:

HEVESI [Gyula] J.: *Die technische und wirtschaftliche Notwendigkeit der kommunistischen Weltrevolution*. Wien, 1919. 31 l.

KOLOZSVÁRY B.: *Von Revolution zu Revolution*. Wien, 1920. 55 l. LENIN sajátkezű megjegyzéseivel!

KUN B.: *Revolutionary essays*. London, 1918. 46 l.

PÁLYI E[de]: *Der Kommunismus, sein Wesen, sein Ziel, seine Wirtschaft*. Berlin, 1919.

SZABÓ [Ervin]: *Freihandel und Imperialismus*. Graz, 1918. 27 l.

SZÁNTÓ B[éla]: *Klassenkämpfe und Diktatur des Proletariats in Ungarn*. Petrograd, 1920, Kommunistische Internationale. 110 l. LENIN sajátkezű megjegyzéseivel!

VARGA [Jenő] E.: *Die wirtschaftspolitischen Probleme der proletarischen Diktatur*. Wien, 1920. 138 l.

— *Die Krise der kapitalistischen Weltwirtschaft*. Moszkva, 1921, Kommunistische Internationale. 48 l. (Mindkét kiadvány Moszkvában orosz nyelven is megjelent.)

Van LENIN könyvtárában VARGA Jenőnek két műve, melyek a *Szovjetunióban*, orosz nyelven jelentek meg. Ezek:

1. *Mirovoo hozjajstvo*. (Világ gazdasági cikkgyűjtemény). Moszkva, 1922.

2. *Period upadka kapitalizma*. (A kapitalizmus hanyatlásának időszaka). Petrograd, 1922, Kommunistische Internationale. (Németből fordítva.)

Még egy magyar vonatkozású mű szerepel LENIN könyvtárában, az alábbi címléírással:

Dokumente der Einheit. Die Vorgeschichte des Zusammenschlusses der Sozialdemokraten und der Kommunisten. Ein Schreiben des Genossen Béla KUN über den Kommunismus und über die Proletareinheit. Mit der Einleitung des Genossen Jakob WELTMER. Bp. 1919, Volkskommissariat f. Unterrichtswesen. 31 l.

Váratlanul gazdag a LENIN könyvtárában található, szorosan vett *könyvtártudományi irodalom*. 44 művet találunk itt,